

بررسی پیوندهای پسین و پیشین صنعت هتل داری برای افزایش تولید و اشتغال در ایران

پریسا یعقوبی منطری^۱، سید امید آقامیری^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۵/۲۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۶/۱۹

چکیده

صنعت هتل داری یکی از ارکان اصلی فعالیت گردشگری است؛ به طوری که بسیاری از کشورها، با سرمایه گذاری های هنگفت در بخش هتل سازی، در پی جذب گردشگران بیشتر و در نتیجه رشد و توسعه فعالیت گردشگری و به دنبال آن توسعه اقتصادی اند. این نکته را نباید نادیده گرفت که ضمن توجه به صنعت هتل داری به سایر فعالیت هایی که در ارتباط تنگاتنگ با این صنعت هستند و پیوندهای پسین و پیشین بالای با این صنعت دارند نیز باید توجه ویژه شود تا با سرمایه گذاری در آنها زمینه گسترش صنعت هتل داری و در نتیجه فعالیت گردشگری فراهم شود. لذا هدف از نگارش این مقاله این است که، با استفاده از جدول داده - ستانده سال ۱۳۹۰ و ضرایب پیوندهای پسین و پیشین، بخش های کلیدی مرتبط با صنعت هتل داری شناسایی شود تا بتوان به صورت هدفمند در جهت توسعه صنعت گردشگری و توسعه اقتصادی کشور گام نهاد. نتایج پژوهش نشان می دهد که بخش های خدماتی بیشترین پیوندهای پسین و بخش های ساختمان سازی بیشترین پیوندهای پیشین را با صنعت هتل داری دارند و با سرمایه گذاری در آنها می توان منافع بیشتری برای اقتصاد کشور به دست آورد. در این بین فعالیت «خدمات پشتیبانی و کمکی حمل و نقل» اساسی ترین بخش مرتبط با صنعت هتل داری شناخته شده است؛ زیرا از ضرایب بالاتر پیوندهای پسین و پیشین برخوردار است. در نهایت، با توجه به یافته های پژوهش و بر اساس پیوند پسین و پیشین، ملاحظه شده که توسعه زیرساخت ها برای توسعه صنعت هتل داری بسیار اهمیت دارد و اولویت دولت برای تخصیص سرمایه باید توسعه زیرساخت ها باشد. از سوی دیگر، برای اولویت بندی فعالیت های گردشگری در راستای توسعه اشتغال کشور از ماتریس حسابداری اجتماعی استفاده شده که نتایج آن نشان می دهد «خدمات عمده فروشی و خرده فروشی»، «خدمات اقامتگاه های عمومی» و «خدمات کافی شاپ ها و رستوران ها» بیشترین ضریب نسبی اشتغال زایی را در صنعت گردشگری کشور دارند.

واژه های کلیدی: جداول داده و ستانده، ماتریس حسابداری اجتماعی، صنعت هتل داری، گردشگری، پیوندهای پسین و پیشین.

۱- نویسنده مسئول: استادیار و عضو هیئت علمی مؤسسه مطالعات و پژوهش های بازرگانی، تهران (pyaghoobi@gmail.com)

۲- معاون بهره برداری و توسعه خدمات شرکت توسعه گردشگری ایران و مدرس هتل داری دانشگاه

مقدمه

امروزه صنعت گردشگری صنعت پویای اقتصادی تعریف می‌شود، چراکه بر تمامی محیط‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشورها اثرگذار است. با توجه به رشد و اهمیت بخش خدمات در اقتصاد کشورها، این صنعت منبع اصلی درآمد، اشتغال‌زایی و توسعه زیرساخت‌ها و رشد بخش خصوصی معرفی شده است؛ به طوری که از طریق افزایش اشتغال و درآمد سبب کاهش فقر در کشورها و در نتیجه توسعه و پیشرفت اجتماعی می‌شود.

با رشد و توسعه صنعت گردشگری، اقتصاد کشورهای صنعتی به اقتصاد خدماتی تبدیل شده است. به بیان دیگر، می‌توان گفت صنعت گردشگری به دلیل داشتن مزیت‌های رقابتی، به‌منزله یکی از مهم‌ترین بخش‌های حیاتی و محرک، به موتور رشد و توسعه اقتصادی کشورها تبدیل شده و در رقابتی تنگاتنگ با کسب‌وکارهای بزرگ جهان مانند خودروسازی و پتروشیمی قرار گرفته است (Bhargava et al, 2016). پس گردشگری، به‌منزله یکی از بخش‌های خدماتی، سهم بسزایی در افزایش رشد و توسعه اقتصادی به‌خصوص در کشورهای در حال توسعه دارد. در خصوص آثار صنعت گردشگری بر اقتصاد و متغیرهای کلان اقتصادی، ذکر این نکته ضروری است که این فعالیت از تعامل و ارتباط تنگاتنگی با سایر فعالیت‌های اقتصادی برخوردار است که می‌تواند به‌مثابه موتور محرکی در اقتصاد جامعه عمل کند (جعفری صمیمی و خیره، ۱۳۹۲).

این صنعت، علاوه بر درآمدزایی و ارزآوری برای دولت، سبب رشد بخش خصوصی نیز می‌شود که از اهداف اصل ۴۴ قانون اساسی است. همچنین، با تنوع‌بخشیدن به منابع درآمدی دولت، اقتصاد کشورها را از حالت تک‌محصولی خارج می‌کند و موجب رشد و توسعه سایر فعالیت‌های اقتصادی و اشتغال در بخش‌های گوناگون و در نتیجه کاهش بیکاری و فقر در کشور - یکی از اهداف توسعه پایدار در کشورها - خواهد شد.

بر اساس آخرین گزارش منتشر شده از سوی سازمان جهانی گردشگری، صنعت گردشگری در سال ۲۰۱۶ به‌طور غیرمستقیم ۲۹۳ میلیون شغل و ۰/۶ تریلیون دلار درآمد غیرمستقیم ایجاد کرده که سهم ۱۰/۲ درصدی از تولید ناخالص جهانی داشته است (WTTC, 2017) و نشان‌دهنده اهمیت بیش‌ازپیش این صنعت در اقتصاد کشورها است.

براین اساس، تخصیص بهینه منابع به فعالیت‌های گوناگون اقتصادی مرتبط با این صنعت برای رشد و توسعه اقتصادی امری لازم و ضروری است؛ چراکه شناسایی بخش‌های کلیدی و سرمایه‌گذاری در آنها، ضمن جلوگیری از پراکندگی سرمایه‌گذاری‌ها، سبب هدفمند شدن فعالیت‌های اقتصادی در تخصیص بهینه منابع محدود می‌شود. این در حالی است که بسیاری از کشورها میلیاردها دلار هزینه می‌کنند تا با ساخت هتل‌های لوکس و چندستاره راهبردهای بلندپروازانه خود را برای جذب گردشگران بیشتر از پیش ببرند. این کشورها از هر راهی تلاش می‌کنند به درآمد بیشتری در زمینه گردشگری دست یابند و ساخت هتل و افزایش تشریفات مربوط به آن را از اقدامات اساسی می‌دانند. این نکته را نباید نادیده گرفت که اگرچه صنعت هتل‌داری و ساخت هتل می‌تواند در جذب گردشگران

مؤثر باشد، ولی باید به سایر فعالیت‌های خدماتی مرتبط با آن نیز توجه شود تا با سرمایه‌گذاری در آن‌ها زمینه گسترش صنعت هتل‌داری و در نتیجه صنعت گردشگری فراهم شود. در این مقاله سعی شده، با بررسی ضرایب پیوندهای پسین و پیشین فعالیت‌های اقتصادی مرتبط با صنعت هتل‌داری براساس جداول داده - ستانده سال ۱۳۹۰، بخش‌های کلیدی برای سرمایه‌گذاری هدفمند بر اساس پیوندهای پسین و پیشین شناسایی شود و در راستای اهداف مهم اقتصاد مقاومتی، که دستیابی به تولید و اشتغال بیشتر است، گامی برداشته شود. همچنین، با استفاده از ماتریس حسابداری اجتماعی سال ۱۳۹۰، ضرایب اشتغال‌زایی هر یک از بخش‌های مرتبط با صنعت گردشگری محاسبه شود و بخش‌های مهم مرتبط با صنعت گردشگری برای تولید و اشتغال‌زایی بیشتر در راستای سرمایه‌گذاری هدفمند بر روی این صنعت شناسایی شود.

مروری بر ادبیات موضوع

صنعت گردشگری در تمامی کشورهای دنیا عامل مؤثر رشد و توسعه اقتصادی، درآمدزایی و ایجاد اشتغال است. صنعت گردشگری در رشد اقتصادی تأثیر مستقیم و غیرمستقیم می‌گذارد. از آنجاکه گردشگری جزو بخش‌های خدماتی است، درآمد آن در رشد اقتصادی تأثیر مستقیم می‌گذارد. از سوی دیگر، به سبب پیوندهای بسیاری که گردشگری با سایر بخش‌های اقتصادی دارد، در صورت توسعه این صنعت سایر بخش‌های اقتصادی نیز، که به آن کالا یا خدمت ارائه می‌دهند یا محصول آن را مصرف می‌کنند، همراه با آن توسعه خواهند یافت.

صنعت گردشگری مخارج و هزینه‌هایی را از قبیل تهیه مکان و هتل، غذا، نوشیدنی، حمل‌ونقل عمومی، تفریحات و سرگرمی و مراکز خرید در سطح شهرهای گردشگری پذیر برای گردشگران ایجاد می‌کند. مخارج گردشگران نه تنها بر فرصت‌های شغلی و دستمزدها اثر می‌گذارد، بلکه درآمدی را نیز برای بخش عمومی و خصوصی ایجاد می‌کند (خانزادی و همکاران، ۱۳۹۷).

عمده‌ترین منافع اقتصادی و اجتماعی حاصل از صنعت گردشگری را می‌توان به صورت زیر خلاصه کرد (یعقوبی و آقامیری، ۱۳۹۶):

افزایش درآمد برای جامعه ملی کشور: گردشگری فرصتی برای ایجاد کسب‌وکارهای جدید و در نتیجه ایجاد اشتغال فراهم می‌کند. به علاوه محرکی برای سرمایه‌گذاری و حمایت از خدمات ملی و بین‌المللی خواهد بود.

اشتغال‌زایی: توسعه این صنعت فرصت‌های شغلی جدیدی را مستقیم در خود صنعت، از جمله هتل‌ها و آژانس‌های مسافرتی و رستوران‌ها، ایجاد می‌کند. همچنین غیرمستقیم، با ایجاد کسب‌وکارهای کوچک و جدید، مشاغل جدیدی را در اقتصاد یک کشور ایجاد می‌کند.

فراهم کردن فرصت‌های جدید برای فروش محصولات جدید: از آنجاکه، بر اساس نیازهای گردشگران، فعالیت‌های صنعتی خاصی در هر کشور شکل می‌گیرد، لذا این صنعت در طیف گسترده‌ای محرک ساخت‌وساز، تجارت، ایجاد و توسعه صنایع غذایی، صنایع دستی، حمل‌ونقل،

ارتباطات و... می‌شود. بنابراین گردشگری افزایش تولید صنعتی و خدماتی را برای کشورها به ارمغان می‌آورد و سهم زیادی در تولید ناخالص داخلی یک کشور خواهد داشت.

محرك صادرات ملی و بین المللی: حضور گردشگر در هر کشور باعث می‌شود محصولات داخلی با حذف انواع هزینه‌های مربوط به صادرات و حمل‌ونقل به خارج ارسال شود و از این طریق سبب معرفی و بازاریابی محصولات کشور در کشوری دیگر می‌شود و توسعه صادرات را برای کشورها به ارمغان می‌آورد.

افزایش کیفیت زندگی و کاهش فقر: گردشگری، با بهبود خدمات اجتماعی و زیرساخت‌ها و سایر خدمات رفاهی، استانداردهای زندگی را در هر کشور بالا می‌برد و سبب کاهش فقر می‌شود.

توسعه زیرساخت‌ها: گردشگری با سرمایه‌گذاری بر زیرساخت‌های اساسی، از قبیل شبکه‌های حمل‌ونقل مانند راه‌آهن، شبکه‌های ارتباطی و...، سبب توسعه و رشد آن‌ها می‌شود.

براساس گزارش سازمان تجارت جهانی، تا سال ۲۰۲۰ تعداد گردشگران در کل دنیا به رقمی بالغ بر ۶/۱ میلیارد نفر خواهد رسید و بیش از ۵۰ درصد مشکل اشتغال در کشورهای درحال توسعه از طریق توسعه صنعت گردشگری مرتفع خواهد شد.

سهم گردشگری در افزایش تولید ناخالص ملی در سال ۲۰۱۶ برابر با ۳/۱ درصد بوده که این میزان در مقایسه با رشد جهانی اقتصادی (۲/۵ درصد در سال) بسیار بیشتر بوده است. این درحالی است که برای شش سال متوالی بخش سفر و گردشگری از رشد اقتصاد جهانی عملکرد بهتری داشته است. در سال ۲۰۱۶، سهم بخش گردشگری در ایجاد اشتغال ۱/۸ درصد بوده، به این معنا که ۲ میلیون شغل جدید ایجاد شده که مستقیم با بخش گردشگری در ارتباط است. به‌طور کلی ۶ میلیون فرصت شغلی جدید مستقیم و غیرمستقیم توسط این بخش ایجاد شده، بدین صورت که از هر ۵ شغل جدید ایجادشده یکی مربوط به بخش گردشگری بوده است. علاوه بر پیشی گرفتن از رشد اقتصادی جهانی، عملکرد رشد اقتصادی گردشگری از سایر بخش‌های اقتصادی بزرگ در سراسر جهان نیز بهتر بوده است (WTTC, 2017).

همچنین، بر اساس گزارش شورای جهانی سفر و گردشگری، سهم کل گردشگری ایران در اشتغال‌زایی طی سال گذشته (۲۰۱۷) ۵/۶ درصد از کل اشتغال، یعنی حدود ۱/۵ میلیون شغل، بوده که انتظار می‌رود در سال ۲۰۲۵ به ۲ میلیون شغل برسد، یعنی ۶/۲ درصد از کل اشتغال را تحت پوشش قرار دهد.

این درحالی است که در دنیا به‌ازای هر یازده شغل یک شغل در حوزه صنعت گردشگری است. صنعت گردشگری در دنیا بیش از ۳۵۰ میلیون شغل مستقیم و میلیون‌ها شغل غیرمستقیم ایجاد کرده است. درحقیقت این صنعت با کمترین سرمایه‌گذاری بیشترین شغل را ایجاد می‌کند. با نگاهی به حوزه صنعت پتروشیمی مشاهده می‌شود که برای ایجاد یک شغل بالغ بر ۳ میلیارد ریال باید سرمایه‌گذاری انجام شود، ولی در حوزه صنعت گردشگری به‌طور میانگین با ۳۰۰ الی ۴۰۰ میلیون ریال می‌توان شغل ایجاد کرد. این نکته را نباید فراموش کرد که برای رسیدن به اشتغال‌زایی بالا در

این صنعت، به سرمایه‌گذاری هدفمند با شناسایی پیوندهای پسین و پیشین، مدیریت کارآمد، نیروی کار آموزش‌دیده و... نیاز است تا بتوان، علاوه بر اشتغال‌زایی، به رشد و توسعه اقتصادی نیز دست یافت.

پیشینه تحقیق

مطالعات متعددی در ارتباط با پیوندهای پسین و پیشین بخش‌ها و شناخت بخش‌های کلیدی یک اقتصاد با استفاده از جداول داده - ستانده انجام شده است. صنعت گردشگری نیز از این قاعده مستثنا نبوده و پژوهشگران، با استفاده از مدل داده - ستانده، از زوایای گوناگون به بررسی این صنعت پرداخته‌اند. اما درخصوص صنعت هتل‌داری، که مدنظر این مقاله است، تاکنون مطالعه‌ای صورت نگرفته است. در ادامه به برخی از مطالعات انجام‌یافته در رابطه با جداول داده - ستانده و صنعت گردشگری اشاره می‌شود:

ایواندیک و شواتالو^۱ (2018)، در مطالعه‌ای تحت عنوان «مشارکت صنعت گردشگری در اقتصاد کرواسی: رویکرد داده - ستانده»، نشان دادند که سهم صنعت گردشگری در تغییرات ساختاری و رشد اقتصادی کشور کرواسی بسیار بالا و بین ۱۴/۲ درصد تا ۱۶/۳ درصد است. همچنین بر اساس جداول داده - ستانده نشان دادند که بخش هتل‌داری و رستوران، خدمات حمل‌ونقل (اعم از جاده‌ای، راه‌آهن، هوایی و دریایی) و فعالیتهای ورزشی و فرهنگی بیشترین پیوند را با صنعت گردشگری دارند و توسعه این بخش‌ها سبب توسعه صنعت گردشگری می‌شود.

کرونبرگ و همکاران^۲ (2018)، در مطالعه خود با عنوان «ارائه چشم‌اندازی درخصوص سهم اقتصادی صنعت گردشگری: رویکرد داده - ستانده کشور سوئد»، با استفاده از آمارهای سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۴ نشان دادند که صنعت گردشگری می‌تواند از یک طرف سبب تقویت ارتباطات اقتصادی میان بخش‌های مختلف اقتصادی کشور سوئد شود و از سویی دیگر، از طریق درآمدزایی و ایجاد ارزش افزوده صنایع مرتبط با صنعت گردشگری و اشتغال‌زایی در این صنعت رشد اقتصادی این کشور را به همراه خواهد داشت. در نتیجه توجه به صنعت گردشگری برای کشور سوئد از اهمیت بسزایی در تولید و اشتغال‌زایی برخوردار است.

وان ترانگ و همکاران^۳ (2018)، در مطالعه‌ای با عنوان «استفاده از جداول داده - ستانده برای تجزیه و تحلیل اهمیت صنعت گردشگری و حمل‌ونقل»، به بررسی اهمیت صنعت گردشگری و حمل‌ونقل پرداختند. آنان نشان دادند که این دو صنعت رابطه مستقیمی با مؤلفه‌های اقتصاد کلان دارند و می‌توانند بر سیاست‌های توسعه‌ای اقتصاد کلان کشور تأثیر بگذارند. آنان با استفاده از جداول داده - ستانده ده صنعت برتر کشور ژاپن را برای رشد اقتصادی این کشور شناسایی کردند و نشان دادند که دو صنعت گردشگری و حمل‌ونقل به ترتیب در رتبه‌های اول و دوم قرار دارند. در نهایت، آنان

^۱Ivandić and Šutalo

^۲Kronenberg

^۳Van Truong

با محاسبه ضرایب پسین و پیشین به این نتیجه رسیدند که این دو صنعت بر درآمدزایی و اشتغال‌زایی کشور ژاپن تأثیرگذارند.

فابر و گابرت (2016)، در مطالعه‌ای با عنوان «توریسم و توسعه اقتصادی»، رابطه بین صنعت گردشگری و توسعه اقتصادی را به اثبات رساند. وی نشان داد صنعت گردشگری، از آن‌جاکه با سایر صنایع کارخانه‌ای در ایالت کالیفرنیا آمریکا طی سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۴ ارتباط تنگاتنگی دارد، موجب افزایش ارزش ملی و تقویت اقتصادی در این ایالت شده است. بنابراین رشد اقتصادی از نتایج مستقیم سرمایه‌گذاری در صنعت گردشگری در این کشور بوده است.

فرزین و همکاران (۱۳۹۴)، در پژوهشی با عنوان «شناسایی بخش‌های کلیدی در صنعت گردشگری ایران (بر مبنای مدل داده-ستانده)»، با استفاده از جداول داده - ستانده مربوط به سال ۱۳۸۵، بخش‌های کلیدی صنعت گردشگری را شناسایی و میزان اثرگذاری هریک را در اقتصاد ملی تعیین کردند. نتایج تحقیق آنان نشان داد که، بر اساس معیار کشش تولید و سرمایه‌گذاری در بخش‌های کلیدی صنعت گردشگری، خدمات حمل‌ونقل جاده‌ای مسافر، خدمات حمل‌ونقل ریلی و خدمات حمل‌ونقل آبی و خدمات کتابخانه‌ای و موزه‌ها، در تحقق رشد اقتصادی و افزایش تولید کشور نقش محوری دارند. مطابق کشش اشتغال و درآمد، توسعه بخش خدمات حمل‌ونقل آبی در صنعت گردشگری کشور بخش کلیدی اقتصاد مناسب به نظر می‌رسد.

رحمانی و همکاران (۱۳۹۲) در استان کرمان با استفاده از جدول داده - ستانده سال ۱۳۸۶ دریافتند که فعالیت حمل‌ونقل از بخش‌های پیشرو در اقتصاد این استان به‌شمار می‌رود و توسعه این فعالیت به توسعه تولید دیگر بخش‌های اقتصادی منجر می‌شود. همچنین شاخص قدرت انتشار برای بخش‌های کلیدی بزرگ‌تر از یک محاسبه شده که نشان‌دهنده تأثیر آن‌ها در اقتصاد استان است.

زارعی (۱۳۸۴) در بررسی تأثیر گردشگری بر اشتغال استان همدان، با استفاده از جدول داده - ستانده، مشاغلی را شناسایی کرد که با صنعت گردشگری ارتباط مستقیم و غیرمستقیم دارند. طبق نتایج این پژوهش، افزایش سرمایه‌گذاری در بخش هتل و رستوران، به‌عنوان نماینده بخش گردشگری، باعث ایجاد اشتغال در تمامی بخش‌ها به‌صورت گسترده می‌شود.

عیسی‌زاده و قدسی (۱۳۹۱)، در پژوهشی با عنوان «محاسبه ضرایب اشتغال‌زایی بخش گردشگری در اقتصاد ایران: با استفاده از مدل داده - ستانده سال ۱۳۸۰»، اشتغال مستقیم و غیرمستقیم و القایی بخش‌های مرتبط با گردشگری را محاسبه کردند. نتایج این پژوهش نشان داد که بخش «عمده‌فروشی و خرده‌فروشی» با ضریب نرمال ۰/۰۰۲ و با ضریب نسبی ۱۵/۱۵ رتبه نخست را در ایجاد اشتغال کل در اقتصاد کشور دارد.

تاج علی (۱۳۸۰)، در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی تأثیرات اقتصادی گردشگری در جمهوری اسلامی ایران»، به بررسی آثار گردشگری بر درآمد، واردات، ارزش افزوده و اشتغال با استفاده از مدل داده - ستانده پرداخت. وی در این پژوهش از جدول داده - ستانده سال ۱۳۸۰ اقتصاد ایران استفاده کرده و تمامی بخش‌های اقتصادی را به‌طور تجمیع‌شده در جدول به‌کار گرفت. نتایج نشان داد بخش حمل‌ونقل و بخش هتل و رستوران بیشترین درآمدزایی و اشتغال‌زایی را دارند.

در زمینه بررسی اثر اقتصاد گردشگری با استفاده از تحلیل داده - ستانده، صباغ کرمانی و امیریان (۱۳۷۹) اثر مخارج گردشگران خارجی بر تولید، درآمد، اشتغال، عواید دولت، توزیع درآمد و واردات را محاسبه کردند و نشان دادند که فعالیت‌های هتل‌داری و رستوران، صنایع غذایی، صنایع پوشاک و چرم و صنعت حمل‌ونقل داخلی بیشترین تأثیر را از صنعت گردشگری پذیرفته و بیشترین سهم از تولید، درآمد و اشتغال ایجاد شده در اثر مخارج گردشگران خارجی را به خود اختصاص داده‌اند.

نورال هدی^۱ (2009)، در مقاله‌ای با عنوان «آیا گردشگری نقشی در اقتصاد مالزی دارد؟»، برای مطالعه نقش بخش گردشگری در اقتصاد با استفاده از روش‌های داده - ستانده، ضرایب ستانده، درآمد، اشتغال، ارزش افزوده و واردات را به دست آورد. نتایج این پژوهش نشان داد که میزان ضرایب ستانده حدود هفت برابر بیشتر از ضرایب واردات است. بنابراین مخارج گردشگری بین‌المللی بیشترین سهم را در ایجاد ستانده دارد. وی در این پژوهش نشان داد که صنعت گردشگری کمک چشمگیری به رشد اقتصاد مالزی داشته است.

هروارد و فرچینگ^۲ (1999)، در تحقیقی با عنوان «برآورد تأثیرات فزاینده مخارج گردشگری در اقتصاد محلی با استفاده از مدل داده - ستانده» نشان دادند که گردشگری از طریق افزایش ستانده و اشتغال بر اقتصاد اثر می‌گذارد. مقایسه بین ضرایب ۳۷ صنعت و بخش گردشگری در ایالات متحده آمریکا نشان داد که گردشگری رتبه بالایی در درآمدزایی و ایجاد اشتغال دارد.

موسوی و همکاران (۱۳۹۷)، در مقاله‌ای با عنوان «توزیع درآمد گردشگری روستایی بین بخش‌های کلیدی اقتصادی»، با استفاده از ماتریس حسابداری اجتماعی سال ۱۳۸۵ و تحلیل ضرایب فزاینده نشان دادند که توسعه زیربخش‌های گردشگری روستایی تأثیرات مثبت در توزیع درآمد خانوارهای روستایی دارد. ضمن آن‌که گردشگری روستایی، با ایجاد فعالیت‌های مکمل کشاورزی، زمینه توسعه اقتصادی را از طریق بالابردن توان درآمدزایی، اشتغال‌زایی و در نتیجه معیشت پایدار فراهم می‌آورد.

روش‌شناسی تحقیق

از آن‌جاکه در این مقاله از دو روش جدول داده - ستانده برای بررسی پیوندهای پسین و پیشین و ماتریس حسابداری اجتماعی برای بررسی تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم اشتغال‌زایی صنعت گردشگری استفاده شده، در ادامه این دو روش معرفی می‌شوند:

الف) محاسبه پیوندهای پسین و پیشین براساس جداول داده - ستانده

جداول داده - ستانده، به‌منزله یکی از روش‌های حسابداری اقتصادی، نحوه ارتباط و تعامل متقابل فعالیت‌های گوناگون درون یک سیستم اقتصادی را بیان می‌کند. در این جدول، اطلاعات تفصیلی مربوط به جریان کالاها و خدمات تولید شده و نیز مبادله و مصرف آن‌ها در طی دوره حسابداری

^۱Nurul Huda

^۲Horvath and Frechtling

نمایش داده می‌شود (ولی نژاد ترکمانی و همکاران، ۱۳۹۲). این جداول را مرکز آمار منتشر و به‌روزرسانی می‌کند. در این پژوهش از آخرین جدول منتشرشده در سال ۱۳۹۰ استفاده شده است. مبنای تحلیل داده - ستانده الگوی لئونتیف^۱ و تحلیل بین‌صنعتی^۲ است (Miller and Blair, 2009). جدول داده - ستانده جدولی از ضرایب فنی است که وابستگی‌های متقابل بین بخش‌های تولیدی یک اقتصاد را نشان می‌دهد (Ten Raa, 2005). مدل داده - ستانده فعالیت‌های اقتصادی را به n بخش تقسیم می‌کند. قسمت مرکزی این جدول معاملات است که به سه بخش عمده تقسیم می‌شود. بخش اول، ماتریس بین‌صنعتی است که جزئیات خرید و فروش بین بخش‌های مختلف اقتصادی را نشان می‌دهد. بخش دوم، بخش سمت چپ و پایین جدول است که خرید هریک از بخش‌ها از داده‌های اصلی (مانند پرداخت به کارگران، مالیات و سود و...) را نشان می‌دهد. بخش سوم، بخش سمت راست جدول است که فروش هر بخش را به هریک از اجزای تقاضای نهایی نشان می‌دهد (عیسی‌زاده و قدسی، ۱۳۹۱)

ساختار مدل داده - ستانده با داشتن ماتریس ضرایب مستقیم داده - ستانده در بین بخش‌های اقتصادی (ماتریس ضرایب فنی) (A) ، بردار تقاضای نهایی (F) و بردار تولید بخش‌های مختلف به‌صورت یک تابع لئونتیف فرض می‌شود که اگر Q ستانده کل، A ماتریس ضرایب فنی و F تقاضای نهایی باشد، داریم (یعقوبی منظری، ۱۳۹۳):

$$Q = AQ + F$$

$$Q - AQ = F$$

$$(I - A)Q = F$$

$$Q = (I - A)^{-1}F$$

در معادله فوق، $(I - A)$ ماتریس لئونتیف و $(I - A)^{-1}$ را معکوس ماتریس لئونتیف می‌گویند که تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم ناشی از تغییر در مخارج بخش را نشان می‌دهد. فرض کنیم که Q_{ij} یک عنصر از ماتریس جدول داده - ستانده باشد. Q بیان می‌کند که فعالیت j چند ریال ستانده از فعالیت i داده است یا این که فعالیت j چند ریال ستانده به فعالیت i فروخته است. تمام ستانده فعالیت i برابر Q_i است و این ستانده برابر با کل نهاده‌ای است که فعالیت i خریداری کرده است؛ یعنی اگر $i=j$ باشد، آن‌گاه $Q_i=Q_j$.

بنابر تعریف، هر عنصر ماتریس ضرایب فنی از رابطه زیر به‌دست می‌آید:

$$a_{ij} = \frac{Q_{ij}}{Q_j}$$

که نشان می‌دهد فعالیت j به‌ازای هر یک ریال نهاده خریداری کرده یا به‌ازای هر یک ریال ستانده فروخته‌شده (از آن‌رو که جمع نهاده‌های خریداری‌شده یک فعالیت برابر با کل ستانده آن فعالیت است)،

^۱ Leontief Model

^۲ Inter industry Analysis

چند ریال از فعالیت i نهاده خریداری کرده است. از این طریق می‌توان فهمید که هر فعالیت برای یک ریال ستانده خود از کدام فعالیت‌ها بیشترین نهاده را تقاضا می‌کند (پیوند پسین) و همچنین یک ریال ستانده یک فعالیت بیشتر به کدام فعالیت‌ها عرضه می‌شود (پیوند پیشین) (یعقوبی منطری، ۱۳۹۳).

ب) محاسبه ضرایب مستقیم و غیرمستقیم اشتغال‌زایی بر اساس ماتریس حسابداری اجتماعی در بخش پیشین اشاره شد که جداول داده - ستانده، تنها مبادلات واسطه‌ای بین بخش‌ها، ملاک سنجش اهمیت بخش‌ها و در نهایت شناسایی بخش‌های کلیدی قرار می‌گیرند. این نوع سنجش شرط لازم است ولی کافی نیست. شرط لازم و کافی برای سنجش اهمیت بخش‌ها این است که، افزون‌بر مبادلات واسطه‌ای، درآمد و مصرف نیز در نظر گرفته شود. در نظر گرفتن هم‌زمان مبادلات واسطه‌ای، درآمد و مصرف، که به‌نوعی ساختار اقتصاد را آشکار می‌کند، در رویکرد ماتریس حسابداری اجتماعی امکان‌پذیر است. ماتریس حسابداری اجتماعی از الگوهایی است که در تحلیل چارچوب‌های کلان اقتصادی کاربرد زیادی یافته است. در این الگو، که آرایش حساب‌ها و زیرحساب‌های واحدهای مشخص آماری به تفصیلی‌ترین شکل ممکن در قالب یک ماتریس جبری سازمان‌دهی می‌شوند، انعطاف‌پذیری بیشتری در تحلیل‌های اقتصادی و اجتماعی و انواع توزیع درآمد ساختاری به شکل ماتریس ضرایب فزاینده در مقایسه با سایر الگوها فراهم می‌کند (بانوئی و همکاران، ۱۳۸۶).

در الگوی ماتریس حسابداری اجتماعی، از پنج حساب ماتریس، سه حساب تولید، عوامل تولید و نهاده‌ها (به‌جز دولت، مالیات و یارانه‌ها) حساب‌های درون‌زا و دو حساب دیگر، یعنی حساب انباشت (پس‌انداز) و حساب دنیای خارج (صادرات و واردات کالاها و خدمات) به‌عنوان حساب دولت، مالیات و یارانه‌ها، حساب درون‌زای ماتریس حسابداری اجتماعی را تشکیل می‌دهند (بانوئی و همکاران، ۱۳۸۸). از آن‌جا که ماتریس حسابداری اجتماعی تعامل چند حساب جامعه را به‌صورت هم‌زمان نشان می‌دهد، ضرایب فزاینده حاصل از آن نیز تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم حساب‌های جامعه را بر یکدیگر نمایش می‌دهد. بنابراین هم یک مدل تعادل عمومی و هم تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم حاصل را به تصویر می‌کشد. پس به‌کارگیری ماتریس حسابداری اجتماعی مناسب‌ترین روش در نمایش تصویری جامع و تحلیل وضعیت اقتصادی و اجتماعی هر جامعه است (پروین و همکاران، ۱۳۹۲).

برای سنجش میزان اشتغال‌زایی مستقیم و غیرمستقیم هر یک از بخش‌های مرتبط با صنعت گردشگری و تأثیر حساب‌های عوامل تولید و نهاده‌ها در ایجاد اشتغال غیرمستقیم، از پیوند رابطه تراز ترکیبی و درآمد در الگوی ماتریس حسابداری اجتماعی به جمعیت استفاده می‌شود. ضریب فزاینده تولید از رابطه تراز تولیدی زیر به‌دست می‌آید (مؤمنی و همکاران، ۱۳۹۶):

$$y_n = Te + x_n$$

در این رابطه y_n درآمد کل حساب‌های درون‌زا است که بخشی از آن تولید واسطه (Te) و بخش دیگر درآمد سایر حساب‌ها است. همچنین برای محاسبه ماتریس ضرایب فزاینده مستقیم از رابطه زیر استفاده می‌شود:

$$B_{ij} = [T_{ij}][r_j]^{-1} - 1$$

که در آن رابطه B ماتریس مبادلات واسطه‌ای بین حساب‌های درون‌زا است که به‌صورت زیر

نمایش داده می‌شود:

$$B = \begin{bmatrix} B_{11} & 0 & B_{13} \\ B_{21} & 0 & 0 \\ 0 & B_{32} & B_{33} \end{bmatrix}$$

در این رابطه، B_{11} ماتریس ضرایب مستقیم متوسط داده - ستانده لئونتیف و B_{13} ماتریس ضرایب متوسط هزینه یا مصرف خانوارها و B_{21} ماتریس ضرایب متوسط درآمد عوامل تولید و B_{32} ماتریس ضرایب متوسط تخصیص (عوامل تولید بر نهادها) و B_{33} ماتریس ضرایب متوسط انتقالات جاری بین نهادها است. در نتیجه:

$$y_n = B_n y_n + x_n$$

از این رابطه خواهیم داشت:

$$(I - B_n)y_n - x_n \\ y_n = (I - B_n)^{-1}x_n$$

در این رابطه، $(I - B_n)^{-1}$ معرف ماتریس ضرایب فزاینده حسابداری و x متغیرهای کلان سیاستی حساب‌های برون‌زا است که بر مبنای آن می‌توان تحلیل‌های سیاستی هم‌زمان اقتصادی و اجتماعی، رشد و اشتغال و... را در قالب سیاست‌گذاری‌ها سنجید:

$$Y^n = (I + B + C + D)X \\ B = [M_1 - I] \\ C = [M_2 - I]M_1 \\ D = [M_3 - I]M_2M_1$$

براین اساس، رابطه تراز تولیدی برای حساب‌های تولید و سایر حساب‌ها به صورت زیر تعریف می‌شود:

$$Y_1^n = M_{11}x_1 + \dots + M_{1s}x_s \quad \text{تراز رابطه تولیدی} \\ Y_2^n = M_{21}x_1 + \dots + M_{2s}x_s \quad \text{تراز رابطه درآمدی}$$

که در این رابطه نیز Y_1^n درآمد فعالیت‌های تولیدی و Y_2^n درآمد سایر حساب‌ها است. x_1 و x_{1s} به ترتیب اجزای تشکیل‌دهنده متغیرهای برون‌زای حساب‌های تولیدی و عوامل تولید و نهادها و سایر حساب‌های برون‌زا را نشان می‌دهند. بر مبنای روابط فوق، محاسبه توان اشتغال‌زایی در ماتریس حسابداری اجتماعی فقط از طریق رابطه تراز تولیدی امکان‌پذیر خواهد بود که در آن پیوند بین ماتریس حسابداری اجتماعی و اشتغال برقرار شده باشد. علت این امر آن است که ضریب مستقیم اشتغال فقط در سطح بخش اقتصادی معنادار است. به منظور برقراری پیوند بین Y_1^n ، x و L چهار فرض اساسی ذیل در نظر گرفته می‌شود:

- همانند فعالیت‌های اقتصادی مختلف که کالاهای اساسی و کالاهای همگن را تولید می‌کنند، اشتغال در بخش‌های مختلف نیز همگن فرض شده است.
- نسبت اشتغال مستقیم به تولید در تمامی بخش‌ها ثابت است.
- اشتغال خارج از سیستم تولیدی و بدون ملاحظه به ساختار درآمد، درآمد طیف وسیعی از گروه‌های اقتصادی و اجتماعی نیروی کار و خانوارها که ارتباط مستقیم با جمعیت فعال و کل جمعیت جامعه دارند به سیستم تحمیل می‌شود.

- فقط فعالیت‌های تولیدی نقش اساسی در ایجاد اشتغال دارند. با در نظر گرفتن فرض‌های فوق، برای محاسبه توان اشتغال‌زایی در صنعت گردشگری، ابتدا ضرایب مستقیم محاسبه می‌شوند:

$$\tau = L/Q$$

که در آن L کل اشتغال بخش گردشگری، Q ارزش تولید ناخالص داخلی و τ نیز ضرایب اشتغال است. همچنین تراز رابطه تولیدی $Y_1^n = M_{11}x_1 + \dots + M_{1s}x_s$ برابر با Q است؛ در نتیجه:

$$L = \tau Q$$

$$L = \tau M_{11}x_1 + \dots + \tau M_{1s}x_s$$

رابطه فوق پیوند بین ماتریس حسابداری اجتماعی و اشتغال را نشان می‌دهد. در این رابطه M_{11} ماتریس ضرایب اشتغال در قالب تأثیرات همه‌جانبه ناشی از تزریق یک واحد اضافی اقلام برون‌زای حساب‌های تولیدی، عوامل تولید و نهادها و با فرض صفر بودن اقلام تزریقی حساب‌های برون‌زا است. از این رابطه اشتغال‌زایی مستقیم و غیرمستقیم فعالیت‌های تولیدی مشخص می‌شود. در این بخش از پژوهش، برای سنجش میزان اشتغال‌زایی فعالیت‌های مرتبط با صنعت گردشگری، از ماتریس حسابداری اجتماعی سال ۱۳۹۰ استفاده شده است.

یافته‌ها

الف) تحلیل جایگاه صنعت هتل‌داری با استفاده از جداول داده - ستانده

همان‌طور که گفته شد، صنعت هتل‌داری یکی از زیرساخت‌های لازم برای توسعه گردشگری و جذب گردشگر شناخته شده است و، با رونق این صنعت، سایر بخش‌های اقتصادی از جمله رستوران‌ها و صنعت حمل‌ونقل نیز توسعه می‌یابد و بدین ترتیب سبب افزایش ورود گردشگران به کشور می‌شود. لذا آثار اقتصادی بخش‌های مرتبط با صنعت هتل‌داری می‌تواند توسعه اقتصادی صنعت گردشگری را نشان دهد. بدین منظور، ۹۱ بخش تولیدی و خدماتی کشور، که اطلاعات آن‌ها در جدول داده - ستانده پایگاه اطلاعاتی مرکز آمار ایران وجود دارد، مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند.

الف-۱. ضرایب پیوندهای پسین

این نوع پیوندها بر مبنای ساختار نهاده‌های واسطه‌ای بخش‌های مختلف اقتصادی و بر اساس ضرایب مستقیم و غیرمستقیم نشان داده می‌شوند و مبین این موضوع‌اند که یک بخش اقتصادی، در سطح فرایند تولید خود، به چه میزان کالا و خدمات سایر بخش‌ها را به کار می‌برد. انتظار می‌رود افزایش تولید این بخش باعث تحرک سایر بخش‌های اقتصادی شود.

ضرایب پسین خود به سه گروه تقسیم می‌شوند:

۱. پیوندهای پسین مستقیم (جزئی): نشان می‌دهند که بخش مورد نظر در فرایند تولید خود چه میزان از کالاها و خدمات سایر بخش‌ها را به‌عنوان واسطه مورد استفاده قرار می‌دهد؛
۲. پیوندهای پسین مستقیم و غیرمستقیم (کل) (ضریب فزاینده تولید)؛

۳. پیوندهای پسین مستقیم و غیرمستقیم نرمال شده (بانوئی و همکاران، ۱۳۷۷).

فرض کنید ستانده یک فعالیت، به سبب افزایش در تقاضای نهایی محصولات نهایی آن، به اندازه یک ریال افزایش یابد که افزایش تقاضای نهایی می‌تواند به سبب افزایش مصارف خانوار، مصارف دولت، صادرات و یا به کارگیری ستانده آن فعالیت به عنوان تشکیل سرمایه ناخالص باشد. افزایش یک ریال ستانده فعالیت موردنظر موجب می‌شود این فعالیت در ابتدا به اندازه یک ریال از سایر بخش‌ها نهاده خریداری کند که این بخش‌ها هم شامل سایر فعالیت‌های اقتصادی و نیز بخش‌هایی نظیر واردات، جبران خدمات، خالص مالیات بر تولید و واردات و... می‌شوند.

فعالیت‌های اقتصادی که به صنعت هتل‌داری ستانده فروخته‌اند نیز، از سایر فعالیت‌ها نهاده تقاضا می‌کنند و در نتیجه ستانده آن‌ها نیز افزایش می‌یابد؛ به علت وجود این پیوندهای پسین بین فعالیت‌های اقتصادی کشور کل ستانده کشور بیش از یک ریال افزایش خواهد یافت. از طرف دیگر، یک ریال ستانده افزایش یافته یک فعالیت مبتنی بر صنعت هتل‌داری به سایر فعالیت‌های اقتصادی و سایر اجزای سازنده جدول داده - ستانده (تقاضای نهایی) توزیع می‌شود که این بر اساس پیوند پیشین است.

نتایج حاصل از محاسبه ضرایب پیوند پسین، با استفاده از جدول داده - ستانده سال ۱۳۹۰، در جدول ۱ ارائه شده است. نتایج نشان می‌دهد که بخش‌های «خدمات حمل‌ونقل»، «خدمات پشتیبانی و کمکی حمل‌ونقل» و «رستوران‌ها، کافه‌ها و اغذیه‌فروشی‌ها» به ترتیب با ضرایب پیوند پسین ۱/۲۳، ۱/۱۵ و ۱/۱۰ در میان ۷۱ بخش تولیدی و خدماتی اقتصادی کشور بیشترین پیوند پسین را با صنعت هتل‌داری کشور دارند. شایان ذکر است بخش «خدمات پشتیبانی و کمکی حمل‌ونقل» شامل دفاتر خدمات مسافرت هوایی و جهان‌گردی، شرکت‌های کارگزاری دریایی، مؤسسات کشتی‌رانی بخش خصوصی و دفاتر شرکت‌های هواپیمایی خارجی، فعالیت‌های کمکی حمل‌ونقل هوایی و آبی و اجرای گشت‌های مسافرتی، فعالیت‌های آژانس‌های مسافرتی و گردانندگان تور و سایر آژانس‌های حمل‌ونقل است (عیسی‌زاده و قدسی، ۱۳۹۱).

جدول ۱: عمده‌ترین بخش‌های تولیدی و خدماتی مرتبط با صنعت هتل‌داری (پیوند پسین)

بخش‌های تولیدی و خدماتی اقتصاد	ضرایب پسین مستقیم	ضرایب فزاینده تولید
رستوران‌ها، کافه‌ها و اغذیه‌فروشی‌ها	۰/۰۷۳۷	۱/۱۰
صنایع مواد غذایی و آشامیدنی	۰/۰۵۰۴	۱/۰۱
خدمات واحدهای غیرمسکونی	۰/۰۴۴۲	۱/۰
خدمات بازرگانی (خرده‌فروشی و عمده‌فروشی)	۰/۰۱۹۶	۱/۰۷
خدمات پشتیبانی و کمکی حمل‌ونقل	۰/۰۱۱۶	۱/۱۳
پست و مخابرات	۰/۰۱۱۶	۱/۰۶
خدمات مذهبی و سایر خدمات اجتماعی	۰/۰۰۹۱	۱/۰۱
تولید سایر محصولات کانی غیرفلزی	۰/۰۰۸۴	۱/۰۰۵

بخش‌های تولیدی و خدماتی اقتصاد	ضرایب پسین مستقیم	ضرایب فزاینده تولید
خدمات پشتیبانی و کمکی حمل‌ونقل	۰/۰۰۷۷	۱/۱۵
خدمات حمل‌ونقل	۰/۰۰۷۷	۱/۲۳

مأخذ: محاسبات تحقیق

به بیان ساده، نتایج حاکی از آن است که افزایش یک ریالی در تقاضای نهایی خدمات صنعت هتل‌داری ستانده کل اقتصاد را بیش از یک ریال افزایش می‌دهد. افزایش یک ریال تقاضای نهایی «خدمات حمل‌ونقل» کل ستانده کشور را به میزان ۱/۲۳ ریال افزایش می‌دهد که حدود ۰/۰۰۷۷ ریال آن در خود بخش و مابقی آن، ۱/۲۲ ریال، در سایر بخش‌ها اتفاق می‌افتد. یک ریال افزایش در تقاضای نهایی «خدمات پشتیبانی و کمکی حمل‌ونقل» موجب می‌شود ستانده کل اقتصاد در حدود ۱/۱۳ ریال افزایش یابد که ۰/۰۱۱۶ ریال از آن در خود بخش و ۱/۱۲ ریال آن در سایر بخش‌ها اتفاق می‌افتد. با توجه به یافته‌های مندرج در جدول ۱، بر اثر افزایش یک ریال تقاضای نهایی صنعت هتل‌داری، بخش‌های خدماتی بیشترین تأثیر را می‌پذیرند و، از آن‌جا که تحلیل صورت‌گرفته بر اساس پیوند پسین مستقیم و غیرمستقیم است، این امر بر اهمیت زیرساخت‌ها برای هر کشور دلالت دارد؛ بدین معنا که زیرساخت‌های اقتصادی، که در بخش سوم اقتصاد (بخش خدمات) طبقه‌بندی می‌شوند، از واحدهای مهم تأمین‌کننده نهاده برای سایر فعالیت‌های اقتصادی است.

الف - ۲. ضرایب پیوندهای پیشین

پیوندهای پیشین بر اساس ساختار تولید و چگونگی توزیع تولید هر بخش به سایر بخش‌های اقتصادی محاسبه می‌شود. در واقع پیوند پیشین بین فعالیت‌های تولیدی بیان می‌کند که هر یک ریال ستانده هر فعالیت به کدامین فعالیت‌ها فروخته شده است. هرچه این ضریب برای یک بخش بیشتر باشد، نشان می‌دهد که آن بخش در مقایسه با سایر بخش‌های اقتصادی به‌عنوان کالای واسطه‌ای به فروش می‌رسد. پیوندهای پیشین نیز به سه دسته تقسیم می‌شوند:

۱. پیوندهای پیشین مستقیم (جزئی)؛

۲. پیوندهای پیشین مستقیم و غیرمستقیم (کل) (ضرایب فزاینده عرضه)؛

۳. پیوندهای پیشین مستقیم و غیرمستقیم نرمال شده (بانوئی و همکاران، ۱۳۷۷).

نتایج حاصل از محاسبه ضرایب پیوند پیشین با استفاده از جدول داده - ستانده سال ۱۳۹۰ در جدول ۲ ارائه شده است. این جدول فهرست ده فعالیت اصلی را نشان می‌دهد که بیشترین پیوند پیشین را با صنعت هتل‌داری دارند.

جدول ۲: عمده‌ترین بخش‌های تولیدی و خدماتی مرتبط با صنعت هتل‌داری (پیوند پیشین)

بخش‌های تولیدی و خدماتی اقتصاد	ضرایب پیشین مستقیم	ضرایب فزاینده عرضه
--------------------------------	--------------------	--------------------

بخش‌های تولیدی و خدماتی اقتصاد	ضرایب پیشین مستقیم	ضرایب فزاینده عرضه
۱. استخراج سایر کانی‌های فلزی و غیرفلزی	۰/۰۶۰	۲/۱۳
۲. ساختمان‌سازی	۰/۰۴۰	۲/۴۱
۳. خدمات پشتیبانی و کمکی حمل‌ونقل	۰/۰۷۰	۱/۸۲
۴. جمع‌آوری، تصفیه و توزیع آب	۰/۰۱۱	۱/۳۹
۵. تولید، انتقال و توزیع برق	۰/۰۱۰	۱/۲۶
۶. خدمات حمل‌ونقل	۰/۰۰۸	۱/۸۰
۷. خدمات آموزش	۰/۰۰۸	۱/۱۲
۸. ساخت سایر تجهیزات حمل‌ونقل	۰/۰۰۶	۱/۳۲
۹. استخراج مواد و سنگ‌های ساختمانی	۰/۰۰۵	۲/۲۳
۱۰. ساخت محصولات لاستیکی و پلاستیکی	۰/۰۰۴	۱/۹۷

مأخذ: محاسبات تحقیق

مشاهده می‌شود که فعالیت هتل‌داری با فعالیت‌های مرتبط با ساختمان‌سازی، اعم از ساختمان‌های مسکونی و غیرمسکونی، در ارتباط است و ستانده خود را به آن‌ها می‌فروشد که این امر کاملاً روشن است؛ زیرا محصولاتی نظیر کانی‌های فلزی و غیرفلزی، اعم از مصالح ساختمانی و انواع شیشه، آهن‌آلات و آلومینیوم، در ساختمان‌سازی به میزان بسیار زیادی به کار می‌رود. از طرفی، همان‌طور که می‌دانیم، ساختمان‌ها اعم از ساختمان‌های مسکونی و سایر ساختمان‌ها جزو «تشکیل سرمایه ثابت ناخالص» و عامل اساسی تولیدند و از طرف دیگر برای رفاه مردم اهمیت ویژه‌ای دارند، زیرا سهم مهمی از مخارج آن‌ها را دربر می‌گیرند. همچنین، بر اساس نظریات اقتصادی، هرگونه رکود در بخش ساختمان موجب رکود در کل اقتصاد می‌شود، زیرا ساختمان‌سازی از محصولات گوناگون فعالیت‌های اقتصادی اعم از نیروی کار، محصولات صنایع معدنی، محصولات حاصل از فعالیت‌های خدماتی مانند آب، برق، خدمات مهندسی، حمل‌ونقل و خدمات عمومی بهره می‌برد. بر اساس جدول ۲، فعالیت‌های مندرج در ردیف‌های ۱، ۲، ۳ و ۴ مربوط به ساختمان است و می‌توان گفت که صنعت ساختمان‌سازی و هتل‌داری ارتباط بسیاری با یکدیگر دارند. همچنین «خدمات پشتیبانی و کمکی حمل‌ونقل» در پیوندهای پیشین با ضریب پیوند پیشین کل ۱/۸۲ فعالیت بسیار مهم و مرتبط با صنعت هتل‌داری شناخته شده که ۰/۰۷ آن در خود صنعت هتل‌داری به کار می‌رود. با توجه به این بررسی، علت اهمیت صنعت هتل‌داری و به تبع آن صنعت گردشگری برای اقتصاد یک کشور روشن می‌شود. این صنعت فعالیت‌های خدماتی و تولیدی را دریافت می‌کند و به خدماتی تبدیل می‌نماید که برای سایر فعالیت‌ها حیاتی است.

(ب) تحلیل جایگاه صنعت هتل‌داری با استفاده از ماتریس حسابداری اجتماعی

در گام بعدی، برای میزان اثرگذاری صنعت هتلداری بر اشتغال بخش گردشگری، از ماتریس حسابداری اجتماعی استفاده شده و ضرایب اشتغالزایی آن‌ها به صورت مستقیم، غیرمستقیم، القایی و کل محاسبه و رتبه‌بندی شده است.

بر اساس تعریف سازمان جهانی گردشگری، فعالیت‌های مرتبط با صنعت گردشگری عبارت‌اند از: بخش عمده‌فروشی و خرده‌فروشی، اقامتگاه‌های عمومی، رستوران‌ها و کافی‌شاپ‌ها، خدمات دینی و مذهبی، خدمات ورزشی و تفریحی، خدمات کتابخانه‌ها و موزه‌ها، خدمات پشتیبانی و کمکی حمل‌ونقل و خدمات حمل‌ونقل که شامل حمل‌ونقل جاده‌ای، ریلی، زمینی، هوایی و دریایی می‌شود. ضرایب اشتغال گردشگری تعداد شغل‌های ایجاد شده به ازای یک واحد معین از مخارج گردشگری را اندازه‌گیری می‌کند و تأثیرات اشتغال غیرمستقیم، اشتغال اضافی ناشی از اثرات تولیدی و اثرات اشتغال القایی تعداد شغل‌های القایی ایجاد شده را بیان می‌کند. اشتغال کل حاصل جمع اشتغال مستقیم، غیرمستقیم و اشتغال القایی است (عیسی‌زاده و قدسی، ۱۳۹۱). در جدول ۳، ضرایب اشتغالزایی بخش‌های مرتبط با گردشگری بر اساس ماتریس حسابداری اجتماعی ارائه شده است.

جدول ۳: ضرایب اشتغالزایی بخش‌های مرتبط با گردشگری

ضرایب نرمال* اشتغال					بخش‌های گردشگری
رتبه	کل	القایی	غیرمستقیم	مستقیم	
۱	۰/۰۰۲۹	۰/۰۰۳	۰/۰۰۰۱	۰/۰۰۰۱	خدمات عمده‌فروشی و خرده‌فروشی
۲	۰/۰۰۰۷۵	۰/۰۰۱	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۱	کافی‌شاپ‌ها و رستوران‌ها
۳	۰/۰۰۰۷۲	۰/۰۰۰۰۴	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۱	خدمات اقامتگاه‌های عمومی
۴	۰/۰۰۰۶۲	۰/۰۰۰۰۶	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۱	خدمات حمل‌ونقل جاده‌ای مسافر
۵	۰/۰۰۰۵۳	۰/۰۰۰۰۱	۰/۰۰۰۰۸	۰/۰۰۰۱	خدمات پشتیبانی و کمکی حمل‌ونقل
۶	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۱	۰/۰۰۰۰۷	۰/۰۰۰۱	خدمات حمل‌ونقل هوایی
۷	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۴	۰/۰۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۲	خدمات حمل‌ونقل با راه‌آهن
۸	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۰۹	۰/۰۰۰۰۲	خدمات کتابخانه‌ها و موزه‌ها
۹	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۱	۰/۰۰۰۰۱	خدمات دینی و مذهبی
۱۰	۰/۰۰۰۰۱	۰/۰۰۰۰۰۰۱	۰/۰۰۰۰۰۰۵	۰/۰۰۰۰۱	خدمات ورزشی و تفریحی
۱۱	۰/۰۰۰۰۱	۰/۰۰۰۰۰۰۵	۰/۰۰۰۰۰۰۱	۰/۰۰۰۰۰۰۴	خدمات حمل‌ونقل آبی

مأخذ: محاسبات تحقیق

* ضرایب نرمال عملکرد متوسط یا اهمیت اندازه نسبی هر بخش را نسبت به عملکرد متوسط کل اقتصاد بیان می‌کند و معیار مناسبی برای شناسایی بخش‌های کلیدی به‌شمار می‌رود. زمانی که ضرایب نرمال می‌شوند، میانگین حسابی شاخص‌ها برابر یک است.

بر اساس این جدول، رتبه اول ضریب نرمال اشتغال کل گردشگری با ضریب ۰/۰۰۲۹ مربوط به بخش «خدمات عمده‌فروشی و خرده‌فروشی» است. دومین بخش مهم در ایجاد اشتغال «کافی‌شاپ‌ها

و رستوران‌ها» با ضریب $0/00075$ است و به فاصلهٔ خیلی کم بخش «خدمات اقامتگاه‌های عمومی» با ضریب اشتغال $0/00072$ در رتبهٔ سوم قرار گرفته است.

ضریب اشتغال‌زایی «خدمات عمده‌فروشی و خرده‌فروشی» نشان می‌دهد که این بخش در مقایسه با سایر بخش‌های گردشگری تعداد شغل‌های بیشتری ایجاد می‌کند و همچنین کاربرتر از سایر بخش‌های اقتصادی است.

در قدم بعدی، به محاسبهٔ ضرایب نسبی اشتغال‌زایی در بخش‌های مرتبط با گردشگری پرداخته شده است. با محاسبهٔ ضریب اشتغال‌زایی نسبی صنعت گردشگری (جدول ۴) نیز دیده می‌شود که «خدمات عمده‌فروشی و خرده‌فروشی» با ضریب $14/8$ رتبهٔ اول را در اشتغال‌زایی نسبی کشور دارد؛ چراکه با خانوارها در ارتباط مستقیم است. «خدمات اقامتگاه‌های عمومی» با ضریب $10/7$ در رتبهٔ دوم و «خدمات کافی‌شاپ‌ها و رستوران‌ها» با ضریب $6/7$ در رتبهٔ سوم قرار گرفته است.

جدول ۴: ضرایب اشتغال‌زایی بخش‌های مرتبط با گردشگری

رتبه	ضرایب نسبی		بخش‌های گردشگری
	ضرایب اشتغال نوع دوم	ضرایب اشتغال نوع اول	
۱	۱۴/۸	۱/۴	خدمات عمده‌فروشی و خرده‌فروشی
۲	۱۰/۷	۱/۶	خدمات اقامتگاه‌های عمومی
۳	۶/۷	۱/۲	کافی‌شاپ‌ها و رستوران‌ها
۴	۳/۱	۱/۲	خدمات پشتیبانی و کمکی حمل‌ونقل
۵	۲/۹	۱/۶	خدمات حمل‌ونقل جاده‌ای سفر
۶	۲/۵	۱/۲	خدمات حمل‌ونقل با راه‌آهن
۷	۱/۴	۱/۱	خدمات کتابخانه‌ها و موزه‌ها
۸	۱/۳	۱/۳	خدمات حمل‌ونقل هوایی
۹	۱/۲	۱/۰۱	خدمات ورزشی و تفریحی
۱۰	۱/۲	۱/۰۳	خدمات دینی و مذهبی
۱۱	۱/۰۰۵	۱/۰۰۴	خدمات حمل‌ونقل آبی

مأخذ: محاسبات تحقیق

بحث و نتیجه‌گیری

صنعت گردشگری در تمامی کشورهای دنیا بر رشد و توسعهٔ اقتصادی و اشتغال اثرگذار است؛ به طوری که امروزه، در راستای توسعهٔ اقتصادی کشورها، سرمایه‌گذاری بسیاری در این صنعت صورت می‌پذیرد. بنابراین می‌توان گفت صنعت گردشگری، به‌منزلهٔ یکی از بخش‌های خدماتی، سهم بسزایی در افزایش اشتغال و توسعهٔ اقتصادی کشور دارد. از آن‌جاکه این صنعت با سایر فعالیت‌های اقتصادی در تعامل و ارتباط تنگاتنگی است، این قابلیت را دارد که موتور محرک اقتصاد کشور باشد. هتل‌داری در این صنعت از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است، به طوری که بیشتر کشورهای جهان برای ساخت هتل و

ارائه خدمات هتل‌داری بیشترین سرمایه‌گذاری‌ها را انجام می‌دهند. باید توجه داشت که این سرمایه‌گذاری‌ها به صورت هدفمند در تمامی فعالیت‌هایی صورت گیرد که مستقیم با صنعت هتل‌داری در ارتباط‌اند. لذا در این مقاله سعی شده، با استفاده از جدول داده - ستانده سال ۱۳۹۰، فعالیت‌های تولیدی و خدماتی مرتبط با صنعت هتل‌داری بر اساس روابط پسین و پیشین شناسایی شود و به سیاست‌گذاران کمک شود تا در راستای سرمایه‌گذاری مؤثر و هدفمند و در جهت توسعه صنعت گردشگری و توسعه اقتصاد کشور گام بردارند.

ازسوی دیگر، با استفاده از ماتریس حسابداری اجتماعی سال ۱۳۹۰، ضرایب اشتغال‌زایی فعالیت‌های مرتبط با صنعت گردشگری محاسبه شده تا دولت و بخش خصوصی بتوانند در جهت تولید و اشتغال در صنعت گردشگری برنامه‌ریزی هدفمندی داشته باشند.

نتایج به دست آمده از محاسبه ضرایب پیوند پسین با استفاده از جدول داده - ستانده سال ۱۳۹۰ نشان می‌دهد که بخش‌های «خدمات حمل‌ونقل»، «خدمات پشتیبانی و کمکی حمل‌ونقل» و «رستوران‌ها، کافه‌ها و اغذیه‌فروشی‌ها» به ترتیب با ضرایب پیوند پسین ۱/۲۳، ۱/۱۵ و ۱/۱۰، در میان ۷۱ بخش تولیدی و خدماتی اقتصادی کشور، بیشترین پیوند پسین را با صنعت هتل‌داری دارند. لذا بخش‌های خدماتی بیشترین تأثیر را از افزایش یک ریال تقاضای نهایی در صنعت هتل‌داری می‌پذیرند. از آن جاکه تحلیل صورت گرفته بر اساس پیوند پسین مستقیم و غیرمستقیم است، این امر بر اهمیت زیرساخت‌ها برای یک کشور دلالت دارد؛ بدین معنا که زیرساخت‌های اقتصادی، که در بخش سوم اقتصاد (بخش خدمات) طبقه‌بندی می‌شوند، از واحدهای مهم تأمین‌کننده نهاده برای سایر فعالیت‌های اقتصادی‌اند.

از ده فعالیت اقتصادی مستخرج در پیوندهای پسین، فقط دو فعالیت به بخش تولیدی و فعالیت‌های صنعتی (صنایع غذایی و آشامیدنی و تولید سایر محصولات کانی غیرفلزی) مربوط است و هشت فعالیت دیگر جزو بخش‌های خدماتی است. لذا اگر دولت قصد افزایش عرضه خدمات صنعت هتل‌داری و گردشگری را دارد، باید بخش‌های خدماتی را مدنظر قرار دهد.

بخش مهم دیگر در صنعت هتل‌داری و گردشگری خدمات است. برای ارائه خدمات هتل‌داری به فعالیت‌های خدماتی تولید و توزیع برق و خدمات حمل‌ونقل در انواع مختلف آن، خرده‌فروشی، عمده‌فروشی، بانک و بیمه نیاز است. همچنین از منظر پیوندهای پیشین، علاوه بر بخش خدمات، فعالیت‌های تولید کارخانه‌ای نظیر «صنایع غذایی و آشامیدنی»، «کانی‌های فلزی و غیرفلزی» و «ساخت محصولات لاستیکی و پلاستیکی» از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند.

نتایج محاسبه ضرایب پیوند پسین و پیشین نشان می‌دهد که «خدمات پشتیبانی و کمکی حمل‌ونقل» در توسعه صنعت هتل‌داری و گردشگری کشور اهمیت ویژه‌ای دارد. از این رو ضروری است دولت برای سرمایه‌گذاری در صنعت هتل‌داری بر اساس این ضرایب پسین و پیشین تصمیم‌گیری نماید و با تخصیص بهینه منابع بیشترین بهره‌برداری را از توسعه این صنعت داشته باشد.

نتایج محاسبه ضریب اشتغال‌زایی نسبی صنعت گردشگری، بر اساس ماتریس حسابداری اجتماعی، نشان می‌دهد که «خدمات عمده‌فروشی و خرده‌فروشی» با ضریب ۱۴/۸ رتبه اول را در

اشتغال‌زایی نسبی در صنعت گردشگری کشور دارد؛ زیرا با خانوارها در ارتباط مستقیم است. «خدمات اقامتگاه‌های عمومی» با ضریب ۱۰/۷ در رتبهٔ دوم و «خدمات کافی‌شاپ‌ها و رستوران‌ها» با ضریب ۶/۷ در رتبهٔ سوم قرار گرفته است.

نتیجهٔ این پژوهش، همانند نتایج دیگر مطالعات خارجی و داخلی در این حوزه، نشان می‌دهد که صنعت گردشگری با افزایش تولید و اشتغال اهمیت بسیاری در اقتصاد کشور دارد و کمک شایانی به رشد اقتصادی کشور خواهد کرد.

نتایج نشان می‌دهد که توجه به بخش‌های خدماتی و سرمایه‌گذاری در آن اهمیت ویژه‌ای در توسعهٔ صنعت گردشگری دارد. این موضوع از مهم‌ترین نتایجی است که بر یافته‌های حاصل از تحقیقات گذشته منطبق است و آن‌ها را تأیید می‌کند.

نتایج مطالعات گذشته حاکی از آن است که صنعت گردشگری با سایر صنایع کارخانه‌ای ارتباطی مستقیم دارد و از این طریق سبب رشد اقتصادی کشور می‌شود. بر اساس نتایج این پژوهش، از منظر پیوندهای پیشین، علاوه بر بخش‌های خدماتی، توجه به صنایع کارخانه‌ای نظیر «صنایع غذایی و آشامیدنی»، «کانی‌های فلزی و غیرفلزی» و «ساخت محصولات لاستیکی و پلاستیکی» نیز در توسعهٔ صنعت گردشگری بسیار مهم است.

درخصوص میزان اشتغال‌زایی صنعت هتل‌داری تاکنون مطالعه‌ای صورت نگرفته، ولی درمجموع نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که برای افزایش اشتغال در صنعت هتل‌داری، «خدمات عمده‌فروشی و خرده‌فروشی»، «خدمات اقامتگاه‌های عمومی» و «خدمات کافی‌شاپ‌ها و رستوران‌ها» بیشترین ضریب اشتغال‌زایی را در صنعت گردشگری کشور دارند.

بنابراین، اگر دولت و بخش خصوصی به‌دنبال درآمدزایی و اشتغال‌زایی بیشتر در بخش گردشگری و کل اقتصاد کشورند، باید به این فعالیت‌ها توجه ویژه‌ای نمایند و، با برنامه‌ریزی و انتخاب سیاست‌های مناسب تشویقی و حمایتی، زمینه‌های رشد و گسترش این فعالیت‌ها را از راه جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی فراهم آورند.

منابع

- افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین، مهدوی، داود (۱۳۸۵). «راهکارهای توسعه گردشگری روستایی با استفاده از مدل سوات». *فصلنامه مدرس علوم انسانی*، شماره ۴۵، صص ۱-۳۰.
- بانوئی، علی‌اصغر، مؤمنی، فرشاد، آزاد، سید ایمان (۱۳۸۸). «به‌کارگیری پیوندهای نسل اول، دوم و سوم در سنجش خدمات تولیدی و توزیعی: تجربه ایران و بعضی از کشورهای منتخب». *سومین کنفرانس ملی داده - ستانده و کاربردهای آن*. دانشکده اقتصاد، دانشگاه علامه طباطبائی.
- بانوئی، علی‌اصغر، جلوداری ممقانی، محمد، محقق، مجتبی (۱۳۸۶). «شناسایی بخش‌های کلیدی بر مبنای رویکردهای سنتی و نوین طرف‌های تقاضا و عرضه اقتصاد». *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی*، سال هفتم، شماره اول، صص ۱-۲۶.
- بانوئی، علی‌اصغر، یوسفی، محمدقلی، ورمزیار، حسن (۱۳۷۷). «بررسی روش‌شناسی پیوندهای پسین و پیشین و تعیین محتوای واردات بخش‌های اقتصاد ایران». *مجله برنامه و بودجه*، شماره ۳۳، صص ۶۳-۹۳. پایگاه اطلاعاتی مرکز آمار ایران (۱۳۹۰). *جدول داده - ستانده*.
- پروین، سهیلا، بانوئی، علی‌اصغر، عباسیان نیگجه، ساناز (۱۳۹۲). «شناسایی رشد بخش‌های اقتصادی در کاهش فقر با استفاده از رویکرد ضرایب فزاینده قیمت ثابت SAM». *فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی*. دوره ۳، شماره ۱۰، صص ۲۷-۴۰.
- تاج‌علی، معصومه (۱۳۸۰). «بررسی اثرات اقتصادی گردشگری در جمهوری اسلامی ایران». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. دانشگاه الزهراء، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد.
- جعفری صمیمی، احمد، خبره، شیما (۱۳۹۲). «اثر گردشگری بر توسعه انسانی». *مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*. سال دوم، شماره ۷، صص ۱۱-۲۴.
- خانزادی، آزاده، فلاحتی، علی، حیرانی، زهرا (۱۳۹۷). «بررسی و تحلیل نقش و اثر توسعه گردشگری بر توزیع درآمد در استان‌های ایران». *فصلنامه گردشگری و توسعه*، سال هفتم، شماره اول، صص ۸۴-۱۰۰.
- رحمانی، مریم، شکیبایی، علیرضا و یوسفی، یسری (۱۳۹۲). «جایگاه بخش گردشگری در اقتصاد استان کرمان با استفاده از تحلیل داده - ستانده». *مجموعه مقالات اولین همایش ملی مدیریت گردشگری، طبیعت‌گردی و جغرافیا*. همدان: انجمن ارزیابان محیط‌زیست هگمتانه.
- زارعی، لیلا (۱۳۸۴). «تأثیر توریسم بر اشتغال استان همدان با استفاده از جدول داده - ستانده». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
- صباغ کرمانی، مجید، امیریان، سعید (۱۳۷۹). «بررسی اثرات اقتصادی توریسم در جمهوری اسلامی ایران با استفاده از تحلیل داده - ستانده». *پژوهش‌نامه بازرگانی*، شماره ۱۶، صص ۵۷-۸۳.
- عیسی‌زاده، سعید، قدسی، سوده (۱۳۹۱). «محاسبه ضرایب اشتغال‌زایی بخش گردشگری در اقتصاد ایران: با استفاده از مدل داده - ستانده». *فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری*، شماره ۱۷.
- فرزین، محمدرضا، زندی، ابتهال، عبدی، مرجان و عباس‌پور، نیلوفر (۱۳۹۴). «شناسایی بخش‌های کلیدی در صنعت گردشگری ایران (بر مبنای مدل داده - ستانده)». *فصلنامه علوم اقتصادی*، سال نهم، شماره ۳۲، صص ۶۵-۷۹.
- مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۹۴). *ماتریس حسابداری/اجتماعی سال ۱۳۹۰*.
- موسوی، میرحسین، اصل، زمزم‌السادات، اصل، لاله‌السادات (۱۳۹۷). «توزیع درآمد گردشگری روستایی بین

بخش‌های کلیدی اقتصاد». *فصل‌نامه مطالعات مدیریت گردشگری*، سال سیزدهم، شماره ۴۱. مؤمنی، فرشاده؛ دشتبانی، سارا، بانوئی، علی‌اصغر (۱۳۹۶). «اهمیت بخش کشاورزی در حفظ تعادل اقتصادی- اجتماعی ساختار شهری و روستائی». *فصل‌نامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، سال ششم، شماره ۴. ولی‌نژاد ترکمانی، رضا، بانوئی، علی‌اصغر، جلوداری ممقانی، محمد (۱۳۹۲). «ارزیابی پیوندهای بین بخشی با استفاده از روش بردار ویژه (مطالعه موردی: استان تهران)». *فصل‌نامه پژوهش‌های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)*، سال سیزدهم، شماره دوم، صص ۳۷-۵۹.

یعقوبی منظری، پریسا، آقامیری، سید امید (۱۳۹۶). «تعیین راهبردهای توسعه پایدار صنعت گردشگری ایران با استفاده از تکنیک متاسوات در راستای اهداف سند چشم‌انداز این صنعت». *فصل‌نامه گردشگری و فرهنگ*، سال پنجم، شماره نهم، صص ۷۳-۸۶.

یعقوبی منظری، پریسا (۱۳۹۳). طرح پژوهشی «بررسی اقتصادی بخش معدن و جایگاه آن در اقتصاد ایران». مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

- Faber, B., Gaubert, C. (2016). *Tourism and Economic Development: Evidence from Mexico's Coastline*, (No. w22300). National Bureau of Economic Research.
- Horvath, Endre. Frechtling, Douglas C. (may 1999). "Estimating the Multiplier Effects of Tourism Expenditures on a Local Economy through a Regional Input 'Output Model'". *Journal of Travel Research*, vol.37, No.4.
- Kronenberg, K., Fuchs, M., Lexhagen, M. (2018). "A multi-period perspective on tourism's economic contribution – a regional input-output analysis for Sweden", *Tourism Review*, Vol. 73 Issue: 1.
- Miller, R. E., & Blair, P. D. (2009). *Input-Output Analysis: Foundations and Extensions Second Edition*, Cambridge University Press.
- Ivandic, Neven & Sutalo, Ivan (2018). "The Contribution of Tourism to the Croatian Economy: An IO Approach". *Ekonomski Pregled*, Vol. 69, No.1.
- Nurul Huda, Mohammad (2011). "Estimating total contribution of tourism to Malaysian", *International Journal of Business, Management and Social Sciences*, Vol. 2, No. 3.
- Bhargava, RN., Rajaram, V., Olson, Keith and Tiede, Lynn (2016). *Ecology and Environment*, India: The Energy And Resources Institute.
- Ten Raa, T. (2005). *The Economics of Input- Output Analysis*, New York: Cambridge University Press.
- Van Truong, Nguyen & Shimizu, Tesuo (2018). "Input-Output Table for Transportation and Tourism Analysis: Construction and Applications", *Journal of the Eastern Asia Society for Transportation Studies*, Vol.12.
- World Travel & Tourism Council (WTTC), (2017). *Travel & Tourism Economic Impact 2017 World*